

Бојана Радовановић

Историјски институт, Београд

Позноантички чудотворац Аполоније из Тијане и ранохришћанска представа о Светитељу

Айсџиракџи: При проучавању позноантичких и ранохришћанских представа о светитељу, примарно би било расветлити основне градивне елементе који би нам помогли да сличности и разлике између ових поимања боље уочимо.

У првим вековима наше ере, поред ранохришћанског учења, велики стваралачки замах осведочен је и у круговима позноантичких филозофских струјања, најпре код неоплатоничара и киничара чија би стремљења била најприкладнија за овакво истраживање.

У свом делу *Contra Hieroclem* Јевсевије саставља врсту одговора на Филостратово дело са почетка четвртог века у коме је Аполоније из Тијане приказан као чудотворац. Јевсевије у свом делу детаљно анализира Филостратов спис, логичком анализом доводећи у питање Филостратово схватање и означавање Аполонија као светог човека. На примеру Јевсевијевог и Филостратовог дела могу се уочити разлике, али и сличности између позноантичког и ранохришћанског поимања харизматика.

Кључне речи: Јевсевије, Филострат, Аполоније из Тијане, позноантички чудотворац, ранохришћанска представа о светитељу.

Спис Јевсевија Кесаријског *Contra Hieroclem*, састављен највероватније пре 313. године н.е, настао је као одговор на спис Хијерокла *Φιλαλήθης* чији је директни узор било дело Флавија Филострата *Vita Apollonii*, у коме се приповеда о животу, путовањима и максимама Аполонија из Тијане. Циљ Јевсевијевог дела био је да се оповргне тада међу паганима уврежено веровање према коме је Аполоније представљао светог човека (*θεῖος ἀνὴρ*)¹.

Тежња овог рада биће да се кроз компаративну литерарну анализу покаже какав је однос Јевсевије са једне, и Филострат са друге стране имао према назначеној тематици, при чему акценат неће бити стављен на детаљније представљање саме садржине Филостратовог и Јевсевијевог дела, већ само на неке њихове најрелевантније елементе и одреднице.

Филостратов спис *Vita Apollonii*²

У трећем веку наше ере Хијерокле, високи државник Источног Римског царства, саставља спис *Φιλαλήθης*, са јасно израженом анти-хришћанском нотом. Аутор у њему представља чудотворца Аполонија из Тијане као антипод Христу³. Оригинални спис је

¹ Flavius Philostratus, *The Life of Apollonius of Tyana*, I–II, The Loeb Classical Library, London 1921. (= *Vita Apollonii*) I, 2.

² О основној секундарној литератури о *Vita Apollonii* уп. *Theios Sophistes: Essays on Flavius Philostratus' Vita Apollonii*, (прир.) К. Demoen — D. Praet, Leiden — Boston 2009 (= *Theios Sophistes*), Introduction.

³ Уп. J.-J. Flinterman, „The Ubiquitous Divine Man”, *Numen* 43 (1996), стр. 82–96; D. H. Raynor, „Philostratus and Moiragenes: Two Views of Apollonius of Tyana”, *Classical Quarterly* 34 (1984), стр. 222–226; G. Fowden, „The Pagan Holy Man in Late Antiquity Society”, *Journal of Hellenic Studies* 102 (1982), стр. 33–59.

изгубљен, а примарни извор и узор на основу кога ово дело би састављено беше Филостратово дело *Vita Apollonii*, о животу, путовањима, чудима и философском дискурсу горепоменутог Аполонија. Филострат, рођен 173. године н.е. на Лемну, био је софиста, близак интелектуалним круговима окупљеним око царице Јулије Домне. Управо на њен захтев Филострат саставља спис о Аполонију, у коме представља Аполонијев животопис у циљу одбацивања оптужби за чаробњаштво које су о њему кружиле. Филострат осликава Аполонија као мудраца и чудотворца надахнутог божанском мудрошћу, пророка који се подвргавао строгој аскези и реформатора паганске религије у духу питагорейске доктрине⁴. Аутор је првенствено окарактерисао Аполонија као реформатора пошто се беше противио крвној, животињској жртви и конзумацији меса.

Филостратов основни извор представљају забелешке Аполонијевог следбеника Дамиса, који је свог учитеља следио на његовим путовањима и присуствовао значајним епизодама из његовог живота које Филострат приказује. У прологу, Филострат наводи да му је наложено да поново напише (*μεταγράψαι*) Демисову причу која је додуше јасна, али лоше написана⁵. Филострат пореди Аполонија са Питагором, а мудрацу приписује и божански и карактер смртног човека; наводи његова чуда, путовања, ставове и поуке философско-религиозне природе⁶.

Филострат хронолошки излаже о Аполонијевом животу, а средишња тачка и циљ целог казивања је да укаже читаоцу на Аполонијеву мудрост управо због које и беше сматран божанским човеком. У зависности од значаја неке одређене епизоде из Аполонијевог живота, који сам аутор процењује, Филострат одлучује колико пажње у оквиру свог излагања ће јој посветити.

У спису су присутни и географски описи, или дискурси који се односе на места којима је Аполоније у својим путовањима пролазио, и они би могли чинити и засебне целине, нарочито присутне у трећој књизи (опис Кавказа, Месопотамије, Индије), чији је циљ, може бити, био да се што пластичније опише цео декор Аполонијевог живота и да се читалац увери у веродостојност Филостратових речи. Дело такође обилује фантастичним и уметнутим причама (*μυθολογούμενα*), које се могу приписати одјеку традиције хеленистичког фантастичног романа. Могло би се дефинисати да је жанр списа биографски, написан панегиричним тоном, па би се стога дело могло сврстати у оквир романсиране биографије.⁷

Јевсевијев *Contra Hieroclem* као одговор на *Φιλαλήθης*

Јевсевије као директан одговор на Хијероклов *Φιλαλήθης* саставља спис *Contra Hieroclem*⁸, са основним циљем да оповргне поређење Аполонија са Христом, које и зазима централно место у Хијерокловом, али не и Филостратовом казивању.⁹

⁴ *Vita Apollonii* VII, 38; Eusebius Pamphili Caesariensis Episcopus, PG, *Contra Hieroclem* (= *Contra Hieroclem*), 39.

⁵ Уп. W. Gyselincx — K. Demoen, „Author and narrator: Fiction and Metafiction in Philostratus' *Vita Apollonii*” у: *Theios Sophistes*, стр. 95 — 125, 99.

⁶ О нео-питагорейским елементима у спису *Vita Apollonii*, уп. W. Speyer, „Zum Bild des Apollonios von Tyana bei Heiden und Christen”, *Jahrbuch für Antike und Christentum* 17 (1974), стр. 47–63.

⁷ A. Billaut, „Les choix narratifs de Philostrate dans la Vie d'Apollonios de Tyane”, у: *Theios sophistes*, стр. 3 — 21; о трансформацијама које је претрпео жанр биографије у позноантичком периоду, уп. M. Edwards, „Philosophic Lives and the Philosophic Life” у: *Greek biography and panegyric in Late Antiquity*, (прир.) T. Hägg — Ph. Rousseau — Ch. Högel, Berkeley — Los Angeles 2000 (= *Greek biography*), стр. 29–52.

⁸ Уп. M. Frede, „Eusebius' Apologetic Writings”, у: *Apologetics in the Roman Empire*, (прир.) M. J. Edwards, M. D. Goodman, S. R. F. Price, Oxford 1999, стр. 223–250.

⁹ О Аполонијевим божанским карактеристикама у Филостратовом делу, као и о Хијерокловом и Јевсевијевом различитом поимању ових особина, уп. A. Mendelson, „Eusebius and the Posthumous Career of Apollonius of Tyana”, у: (прир.) Attridge & Hata, *Eusebius, Christianity, and Judaism*, стр. 510–

Метод коме Јевсевије прибегава је следећи: аутор износи оштру критику Филостратовог дела (које је сматрано за основу и полазну тачку Хијерокловог списка), уз често присутан иронично-саркастични тон¹⁰. Јевсевије се у свом одговору води дедукцијом и логичком анализом Филостратових речи, тако да му је циљ да пронађе и подвуче недоследности и нелогичности у самом Филостратовом казивању, да би уверио читаоца како је реч о неверодостојном документу који не подражава истину. Јевсевијев закључак је да је Филострат често контрадикторан и да није износио тачне, проверене чињенице, па да се стога ни не може назвати историчаром¹¹.

Философски и филолошки аспект Јевсевијеве критике

Позноантичка и ранохришћанска терминологија:

*о пророшћиву, њоимању судбине (μοῖρα), њредесџинацији (ἀνάχρησις)
и Божјој њромисли (πρόνοια); њојам чуда (θαύματα, παραδοξοποιία);
маџа (γούρις, μάγος) насџрам свеџој човека (θεῖος ἀνџρ)*

Јевсевије о Божјој промисли

Како сам наводи, Јевсевије одлучује да се у свом казивању усредсреди на истраживање самог Филостратовог дела, из кога ће показати да Аполоније не може бити осликан као пандан Христу¹². Иако ипак прихвата да је Аполоније био врста мудраца, док чак и допушта другима да га окарактеришу као философа, Јевсевије сматра да би Аполонија пре требало доживети као софисту и мага¹³. Јевсевије разматрању појма Божје промисли (πρόνοια) поклања готово читаво шесто поглавље¹⁴. Наиме, провиђење, према ауторовом схватању, одређује све појаве и границе сваком створењу, а осмели ли се ко да пређе тако постављене оквири, прекршиће и сам Божји закон, као и начело природе¹⁵.

Стога, сој смртника треба да научи како да обузда свој дух образовањем и философијом. Гласници Бога ће бити они који ће оставити утицаја на људе и трага на потоње генерације, пошто ће они у себи носити и приказивати пример божанске и надахнуте природе¹⁶. Јевсевије примењује становиште исказано у шестом поглављу и на следеће и закључује да Аполоније није оставио трага на потоње генерације, као и да га његово сопствено дело није надживело¹⁷.

Као пример философа који су оставили трага на потоње генерације и велико завештање своје философије, Јевсевије пак помиње Емпедокла, Питагору, Демокрита и Платона¹⁸.

Јевсевије о дару пророштва

Јевсевије у осмој књизи свог дела *Contra Hieroclem* наводи како је по речима Дамиса, Аполонијевог верног следбеника, Аполоније имао дар пророштва¹⁹. Ређајући и

522; E. Junod, „Polémique crétienne contre Apollonius de Tyane”, *Revue de théologie et de philosophie* 120 (1988), стр. 475–482.

¹⁰ О Јевсевијевом саркастичном тону присутном у делу *Contra Hieroclem*, уп. E. Des Places, *Eusèbe de Césarée commentateur: Platonisme et écriture sainte*, Paris, 1982, стр. 139.

¹¹ *Contra Hieroclem* 39.

¹² *Contra Hieroclem* 4.

¹³ *Contra Hieroclem* 5.

¹⁴ Јевсевије помиње појам божанске природе (θεῖα φύσις) и божје промисли (θεῖα πρόνοια): *Contra Hieroclem* 6.

¹⁵ *Contra Hieroclem* 6.

¹⁶ *Ibid.*

¹⁷ *Contra Hieroclem* 7.

¹⁸ *Contra Hieroclem* 40.

¹⁹ *Contra Hieroclem* 8.

наводећи описе места којима је путовао и ситуација у којима се налазио, Јевсевије гради свој одговор аутору инспирисаним паганском религијом прецизно, детаљно и доследно својој методи којом намерава да самим епизодама описаним у Аполонијевом животопису одузме карактер веродостојног и кохерентног штива. Тако, после низа других секвенци које препричава, Јевсевије се у свом четрнаестом поглављу враћа на тему поменути у осмом, повезану са даром предвиђања, и наводи пример са Аполонијевог путовања по Индији; том је, наиме, приликом Аполоније тражио да му доведу тумаче, иако је раније било речено да је поред дара пророчтва Аполоније имао и дар познавања језика²⁰.

Управо на овај начин Јевсевије, анализирајући пету Филостратову књигу, оповргава ауторову тврдњу да се Аполонију може признати поседовање пророчког дара, већ наводи разлоге у корист своје тврдње, настојећи да пронађе и подвуче унутрашњу недоследност самог Филостратовог казивања²¹.

Наиме, Јевсевије Аполонија карактерише као мага, човека лажне мудрости, за кога су непостојећи феномени изједначени са стварношћу²² и подвлачи да су сазнања до којих Аполоније долази последица демонског утицаја, а не божанског надахнућа; више пута се његова предвиђања нису обистинила, што не би био случај да је заиста био Богом надахнут²³.

Јевсевије више пута изнова закључује да је Филостратово писање више у домену митског, пошто на неколико места говори о немогућим стварима, физички недоказивим и невероватним²⁴.

Јевсевијево поимање судбине

Јевсевијева критика нарочито је усмерена против Филостратовог поимања судбине; наиме, како Јевсевије наводи, Филостратово казивање има за циљ да умањи значај човечије одговорности и замени је појмом нужности и судбине. Према Јевсевију, не треба све подредити судбини, већ човек поседује слободну вољу и избор. У супротном, губи се индивидуална одговорност за поступке²⁵.

Јевсевије о предестинацији

Јевсевије се противи појму предестинације, пошто, у супротном, не би било потребе ни за мудрошћу ни за молитвама, уколико би све унапред било предодреджено²⁶.

Према Јевсевијевим речима истина не може бити у контрадикцији сама са собом, какве су Филостратове речи, како је и показао; и сам космос је организован у сагласности са божанским устројством Божје промисли (*πρόνοια*).

Дакле, Јевсевије супротставља појам судбине у Филостратовом делу појму Божје промисли, а оне, који се руководе мишљу да је за све људске поступке одговорна судбина, а не они сами (алудирајући на Аполонија) — треба сматрати атеистима и безбожницима.²⁷

²⁰ *Contra Hieroclem* 14.

²¹ *Contra Hieroclem* 27, 28.

²² *Contra Hieroclem* 38.

²³ *Contra Hieroclem* 31.

²⁴ *Contra Hieroclem* 22.

²⁵ *Contra Hieroclem* 41.

²⁶ *Ibid.*

²⁷ *Contra Hieroclem* 42.

Јевсевије као аутор списа *Contra Hieroclem* и *Vita Constantini*

Детаљнијом анализом методологије и стила Јевсевијевог списа *Vita Constantini*, уочава се сасвим другачији приступ од оног који аутор има у свом делу *Contra Hieroclem*. Сам Јевсевије на почетку говори да неће изнети и приказати све епизоде из Константиновог живота, већ само оне које сматра релевантним, односно оне у којима је на најбољи могући начин приказана Константинова побожност и које су одраз његове дубоко укоревене хришћанске вере²⁸. Аутор нам такође назначавача да је његов спис дидактичке природе, поучан и неопходан²⁹, пошто приказује владара кога је сам Бог поставио као пример богоугодног човека³⁰.

У Јевсевијевој *Vita Constantini* реч је о, могло би се рећи, врсти селективне биографије са израженим панегиричним тоном. Сам спис је дидактичке природе, како сам аутор наводи — и циљ му је да поучи читаоце хришћанској побожности и врлинама³¹. Константина велича као владара, његови непријатељи изједначени су са непријатељима хришћанства, а свака његова победа потпомогнута је и условљена Божјом помоћу и изједначена са значајем ширења хришћанске вере коју је Константин спроводио³². Наиме, како Јевсевије наводи, сам Бог је Константинина начинио представником своје сопствене моћи, победником над незнабошцима и богохулницима, тако га наградивши пошто се Константин беше отворено прогласио Божјим слугом³³.

Аутор велича Константина и као божанског човека (притом понекад и придегава величању неких његових особина³⁴, али и као војсковођу, од којег већег није било. Друге владаре поставили су њихови сународници, док је Константинина одабрао и поставио сам Бог. У овој мисли лежи и највећа разлика између Константина и његових претходника³⁵.

Сам Јевсевије у *Vita Constantini* не користи исти приступ коме придегава у *Contra Hieroclem*: у *Vita Constantini* ауторов критички метод није у потпуности примењен — на пример, пореди Константина са персијским Киром и Александром Македонским од којих је супериорнији; међутим, ту тврдњу Јевсевије не изводи из логичких судова и методом дедукције као што је то чинио у свом делу *Contra Hieroclem*, већ само наводи да поменути владари нису били благословени дугим животом као Константин, који је и више од њих постигао и учинио и као вијсковођа и као владар³⁶.

Дакле, Јевсевије све победе Константина као војсковође приписује Божјој помоћи и приказује их као Божје, односно као персонификацију победе хришћанства над паганском религијом, чиме аутор и оправдава све Константинове походе и војне акције³⁷.

Како већ беше поменуто, у свом спису *Contra Hieroclem* Јевсевије Аполонија оптужује за шарлатанство и магију, пошто Аполоније није био пророк попут Ста-

²⁸ Eusebius Pamphili Caesariensis Episcopus, PG, *Vita Constantini* (= *Vita Constantini*) I, 11.

²⁹ *Vita Constantini* I, 10.

³⁰ *Vita Constantini* I, 4.

³¹ Уп. А. Cameron, „Form and the Meaning: The *Vita Constantini* and the *Vita Antonii*”, у: *Greek biography*, стр. 72–89.

³² *Vita Constantini*, I, 8.

³³ *Vita Constantini* I, 6, 8, 24.

³⁴ *Vita Constantini* I, 19.

³⁵ *Vita Constantini* I, 24.

³⁶ *Vita Constantini* I, 7, 8.

³⁷ *Vita Constantini* II, 4, 19.

розаветних, већ само маг (*γοῆς*), а чак иако је можда и учинио понеко чудо, за то су му помогли демони. Јевсевије наводи више примера у којима се јасно предочава да се Аполонијево пророштво није обистинило³⁸.

За разлику од Аполонијевих чуда описаних у Филостратовом делу, у *Vita Constantini* Јевсевије наводи како је више пута Константину Великом унапред било објављено путем Божје промисли да му се завере спремају; наиме, та врста пророштва је она аутентична, која долази од самог Бога³⁹.

Према Јевсевијевом мишљењу, свети чобек (*θεῖος ἀνὴρ*) биће онај, који ће оставити трага на потоње генерације и бити надахнут божанским⁴⁰. Јевсевије се противи и Аполонијевом веровању у предестинацију, и, како је већ било напоменуто, судбину, којима супротставља појам Божје промисли (*πρόνοια*)⁴¹.

Горенаведени примери су од драгоцене вредности за проучавање и дубље истраживање релевантне проблематике, пошто пружају увид и омогућавају разграничење позноантичког и ранохришћанског поимања светог човека, као и представа о њему, и то кроз потцртавање заједничких и различитих структуралних елемената у позноантичким са једне, и ранохришћанским концептима са друге стране.

Историјски оквири и аспекти Јевсевијеве критике

За разлику од Филостратовог казивања које је обојено нескривеном пристрасношћу и јасном намером да се на појединим местима можда чак и увеличају Аполонијеве особине, може се приметити да је Јевсевијев тон и метод излагања који користи у свом спису *Contra Hieroclem* потпуно другачији од оног који је присутан у делу *Vita Constantini*; у првом Јевсевије анализира и критички коментарише Филостратов текст, трудећи се да га доведе у несклад и прикаже његову унутарњу противречност, како би постигао свој циљ — да увери читаоца како Филостратов спис (баш као ни Аполонијеви постуци и искази) не поседује унутарњу кохерентност и логику. Међутим, са друге стране, Јевсевије у свом спису *Vita Constantini* у панегиричном тону износи само поједине и брижљиво одабране епизоде из Константиновог живота, које одговарају задатом циљу — који је заправо оличен у величању владара и његовом ширењу хришћанске вере, уз присутно експлицитно оправдање за све његове походе који у процесу ширења хришћанства бивају не само оправдани, већ и нужни и жељени.

Дакле, у овом свом делу Јевсевије нема критички тон, за разлику од оног којим беше надахнут *Contra Hieroclem*, већ износи јасно и отворено идеолошки обојен став. Наиме, прилике у којима Јевсевије ствара свој спис *Contra Hieroclem* су поприлично може бити утицале на сам тон дела, као и на недвосмисленост и жестину у казивању са којима аутор на неким местима, уз примесе ироније и сарказма, чак и исмева Аполонија; спис је, нужно би било напоменути, написан уочи Константиновог проглашења хришћанства званичном религијом Царства.

Историјска позадина; политичка и религиозна конотација дела

Наиме, Хијерокле, аутор полемичког дела *Φιλαλήθης* са анти-хришћански обојеним ставом је, према Лактанцију, био саветник Диоклецијана и имао велику улогу у подстрекивању, а можда чак и организовању последњих великих прогона

³⁸ *Contra Hieroclem* 31.

³⁹ *Vita Constantini* I, 20, 47.

⁴⁰ *Contra Hieroclem* 6,7.

⁴¹ *Contra Hieroclem* 41, 42.

Хришћана, који су отпочели 303. године. Његов спис одиграо је велику улогу у интелектуалној бици која прогонима беше претходила, а Јевсевије је у самом делу видео велику и претећу опасност по још свежи замах хришћанства. Са друге стране, политичка конотација Јевсевијевог *Vita Constantini* такође је била јасна и недвосмислена, можда чак и пресудна за само дело, у коме аутор наступа као бранилац и гласноговорник нове религије и у коме велича Константина, његову побожност и централну улогу коју је у ширењу хришћанства и имао⁴².

Посматрано из једне другачије перспективе, могло би се рећи да је у датом тренутку Аполоније био одговарајућа фигура која је могла бити и употребљена у пропагандно-политичке сврхе једних, односно паганских кругова, али и као тежиште и полазишна основа апологетике других, односно у овом случају Јевсевија. У првим вековима нове ере, уместо ранијих биографија великих војсковођа и философа, састављају се биографије мудраца, светаца и мученика. Аполоније није био ни светац нити мученик, већ философ кога су одређени кругови доминантне паганске оријентације сматрали божанским човеком. Цели смисао Филостратовог осликавања Аполонија беше величање човека надахнутог божанском мудрошћу. То би управо и могла бити једна од основних разлика у ова два животописа састављена у панегиричном тону — која би могла и осликавати и у себи садржавати једну од основних разлика између паганске и хришћанске религије: у средиште *Vita Apollonii* постављен је човек, макар он био и мудрац, док је у *Vita Constantini* — то хришћански Бог, коме се приписују све Константинове заслуге и величина⁴³.

На овај би се начин могло уочити да прилике настанка једног одређеног текста могу бити од олукујуће важности и утицаја на тон и стил аутора, па донекле и на саму садржину приказане тематике. Могло би се поставити и питање у којој су мери друштвене, политичке, религијске прилике и околности у датом тренутку оцртале, односно донекле и одредиле ауторово казивање, а у којој мери је, са друге стране, сама суштина датог текста који би се могао показати одлучујућим у извесним секвенцама одређеног историјског тренутка — та која је можда битно утицала на околности и околину у којима је само дело поникло⁴⁴.

⁴² Ово Јевсевијево дело издато је мало након Константинове смрти, 377. године; уп. *Greek biography*, Introduction.

⁴³ Уп. P. Brown, „Approaches to the Religious Crisis of the Third Century A.D.,” *English Historical Review* 83 (1968), стр. 542–558.

⁴⁴ Уп. T. Schirren, „Irony vs Eulogy. The Vita Apollonii as Metabiographical Fiction”, у: *Theios Sophistes*, стр. 161–187, 185.